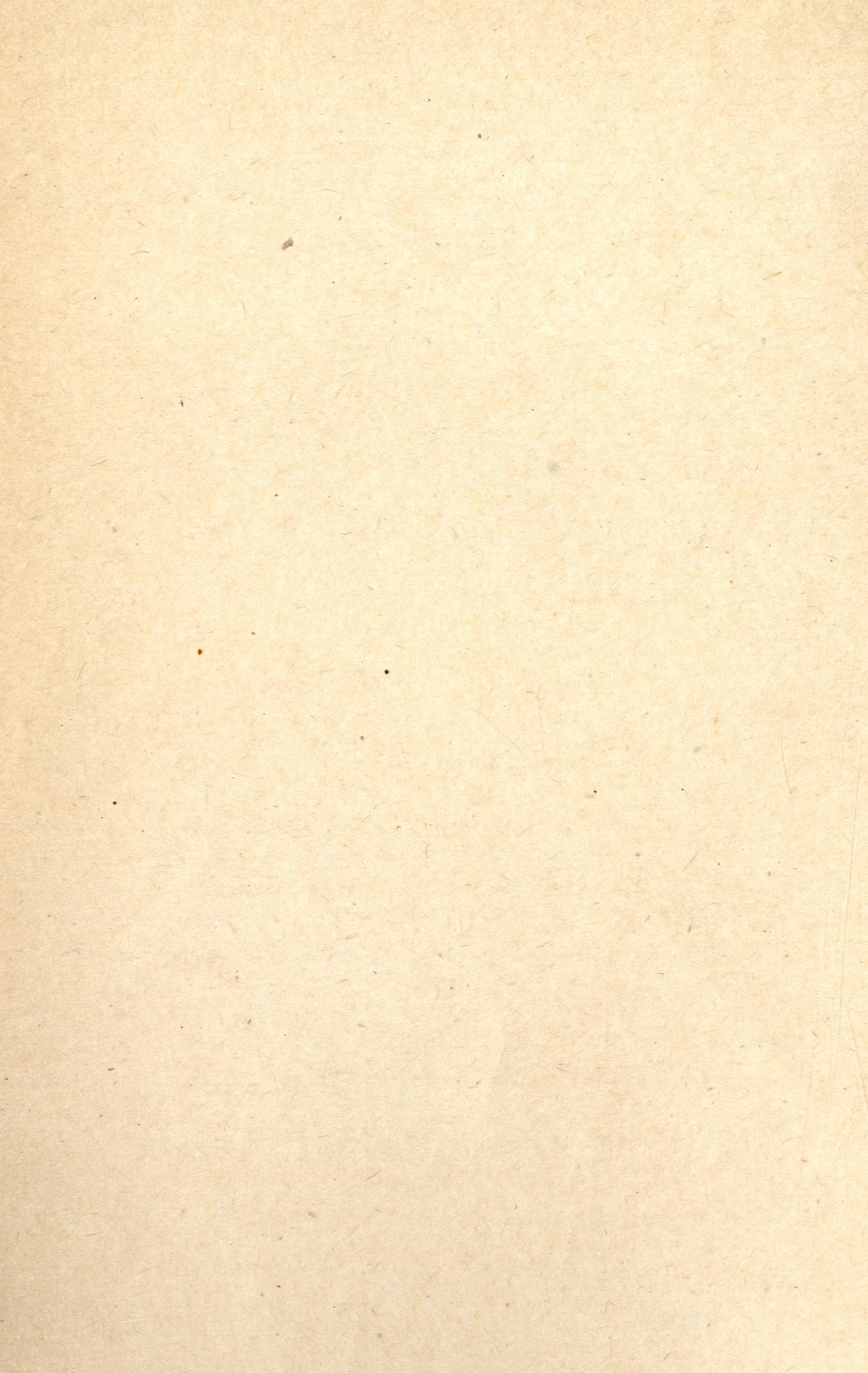

М. Бужак

Тольське повстання

1863 року

НАЦІОНАЛІСТИЧНА БІБЛІОТЕКА

М. Б у д ж а к

П о л ь с ь к е п о в с т а н н я 1863 р.

Л ь в і в

1929

1000

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

OF THE EAST ASIAN DEPARTMENT

2

1000

Михайло Будаєк.

Польське повстання 1863.р.

Польське повстання 1863.р. цікаве для нас тим, що воно підготовлялося і відбувалося в подібних відносинах, у яких ми тепер знаходимося і на ньому можна набагато краще пізнати, як таке повстання підготовляється, як його викликається, що треба прийняти нам з нього, а що відкинути. Примірів у цьому повстанні є величезна кількість і то почавши від коспірації, а скінчивши на провадженні партизантки з московськими військами. Все було тут зроблене в великому масштабі, тому що і підготовка до нього переводилася через роки, а розгорілося воно по всіх корінних польських землях, а навіть на Литві та по частині на Україні. Тривало воно без перестанку через 18 місяців.

Щоб зрозуміти тло, на якому виклопалося це повстання, погляньмо на тодішнє політичне положення Польщі. Від 1830.р. панував у Конгресівці деспотично польський маршалок Пашкевич. Це був один з найкращих державних російських мужів, що панували в Польщі. Він скоро зумів

військовим чоботом приборкати пориви Поляків так, що дитя у Варшаві поплило преспокійно. Після його смерті /1900/ намісником у Варшаві іменовано кн. Горчакова, що зовсім не надавався на таке становище. Здавалося, що у Варшаві по цю номінації не змінилося нічого, але хто краще приглянувся, то міг зауважити, що по різних реставраціях і барах зачали появлятися люди гарно убрані, які виголошували революційні промови. У повітрі висіла атмосфера революції. Був це час, коли у Польщі й в Росії сподівався нарід деяких реформ. Однак надія на реформи зі сторони московського уряду незабаром уподала, а в будучи в Варшаві, заповів делегації шляхти, що буде продовжувати дольше політику свого батька.

У Варшаві закуміло. Поляки, що на підставі амністії повернули з Сибіру в числі около 10,000 доливали оливи до вогню. Розбиті політичні групи дістали добрих провідників і почали організуватися. На перше зорганізувались студенти та ученики середніх шкіл. У Варшаві заложили вони товариство "Братньої Помощі". Товариство мало касу та бібліотеку, де спровадлено самі нецензурні книжки. Це т-во заклало пізніше школу військового вишколу. Окрім студентів зачалося кілька нових товариств із закараскою революційною, які навязали зносини зі студентами. Ці товариства почали революційну роботу, допомагали їм посередно "білі" або шляхта, що не солідаризувалась із "червоними" революційними організаціями, але зражена заявою царя, стала в опозиції до московських властей. Провідником "білих" у той час був граф Анрім Замоєський, потомок славної родини, що повернув на підставі амністії до Польщі й у короткому часі зєднав собі московські власти та самого кн. Горчакова. Він дістав дозвіл на заснування рілничого товариства, що мало просвітню економічний характер і видавало часопис "Річники крєвого господарства", редагованого повернувним з Сибіру праєвським, чоловіком скраєних революційних поглядів. Директором товариства був теж "Сибірієць" Труліковський. Виходило тоді ще кілька часописів, яких редакція спочивала в руках "Сибірівців". Ці люди виглядали на зверх спокійними, але в їхніх душах горів по давньому революційний вогонь.

При кінці 1903 р. почався між "червоними" організаціями замітний рух. Вони почали зноситися з еміграцією за кордоном, яка наклонявала краєві організації до проти-державних маніфестацій. Першу таку маніфестацію

зробили студенти медицини за душі Адама, Бигунта та Юліяна під проводом Луїни й Лисневського. Варшавський комендант поліції Трепов розпочав у цій справі слідство. Луїна й Лисневський утікли за границю. На своє місце Лисневського, молодого, дуже енергійного студента, який запровадив в організації п'яткову й десяткову систему. В тому часі заложив партизанковський повстанче революційне товариство, до якого належали міщани, купці, літерати, дрібні урядники та священники. Посереднє товариство, що хотіло мати спокій і розвагу "білих", а енергій та запал "червоних", заложив іргенс. це був напівпартизан. революціонер тих часів. Він заступав погляд, щоб брати від уряду, що дасться, а попри це стремити шляхом революції до відбудови незалежної Польщі. Революційну працю розкладав він на довгі роки. Незадовго організація студентів злучилася з інковським і разом вибрали "Революційний Комітет", що був пработьком пізнішого "Революційного Комітету". Партія іргенска остала на боці по причині повільности в праці. Французько-італійсько-австрійська війна додала відваги Полякам. У той час наділила Австрія своїх громадян деякими правами. Тоді почалася боротьба між Українцями та Поляками. Тоді наступило зєдинення Італії, а гарібальді, тодішній ангел революції, мріяв зорганізувати міжнародний фронт на поміч Польщі. В Італії ж у Генуї заложено навіть польську старшинську школу, де п'ятсот учеників приготівлялося на провідників повстання.

До Варшави доходили всі й викликували велике розорячування у "червоних". Поліція зачала їх слідити та кілька заарештовано, а інковський утік за границю. По його виїзді взяли верх у комітеті запалені осібняки, що не занадто явно виявляли революційні заміри. Почався безпереривний ряд маніфестацій. За першу політичну маніфестацію уважають похорон генералової Совінської. Похорон перемінився в демонстрацію. Наууть, що провідники в демонстрації відтяли трен від сукні помершої, потягли на авалки й роздовали присутнім на пам'ятку. Поліція викрила справників, але, намісник наказав їх випустити, а цілу праву затушувати. Осмілені такою нерішучістю влади "червоні" робили дальше виступи. Саме у той час відбувався їзд трох цісарів у Варшаві. Увечорі виляли демонстранти

в театрі смердячим плин. Підчас ілюмінації голота гасила світла й обливала публіку сірковим квасом. В річницю листопадового повстання, задумали студенти урядити маніфестацію для проби, як уряд буде заховуватись у таких випадках. Ввечері зібралися перед фігурою матері Божої на свято величезні маси народу. По молитві студент поваковський за-тягнув "Боже цось Польскен". Парід підхопив цю пісню й ві-цей хвилині сталася вона марсиліянкою 1865 р. Парід ридав із-ворушення. Маніфестанти осягнули свою ціль. Поліція захову-валася спокійно, бо так наказав кн. Горчаков. Але найбільша маніфестація, яка набрала величезних розмірів відбулася 27. лютого 1861 р. за погиблих у битві Гороховом. Маніфестанти-стрінулися на вулиці з військом. Демонстранти привезли віз-ками каміння й почали кидати до війська. Генерал Заболоць-кий казав стріляти в товпу. Товпа розбіглася залишивши п'ять осіб забитих. Намісник настрашився й став цілком безрадним. Провідники організації не спали. Вони виставили тіла уби-тих на бубличний вид в європейському готелі. Кімнату, де вони лежали, оббито чорною крепою. Також усім людям на вули-цях причіплювано чорну крепу. Кажуть, що на цю ціль зумито-кільканацять фір матерії. Демонстранти почали приготівляти до похорону й витягнути для себе як найбільші користи. Вар-шава шуміла. Маніфестанти відразу здобули симпатію товпи. Уряд боявся відібрати демострантам трупів. Ніхто не міг пі-знати спокійної до цієї пори Варшави. У похороні взяло уча-сть буквально ціле місто. Організації похорону віддали велику прислугу варшавські цінки. Вони розносили по місті ріжні вісти, вбирали домовини, шили жалібні відзнаки, зби-рали гроші на народні ціли, а врешті..... плакали підчас похорону. Партія "білих" також взяла участь у похороні, бо її піврав ентузіязм "червоних", а її провідник Замоцький ішов на похороні попід руки з музиком. По похороні назна-чено жалобу й треба признати, що Поляки від цієї пори, аж до ліквідації повстання, себто через 4 роки здержувалися від забав. Всі піддалися приказам комітету, навіть діти при-ходили до школи в чорних суконках. Коли настоятелька шко-ли заборонила носити чорні суконки, то дівчата поробили собі на лиці й шиї плями чорнилом і казали, що цієї жалоби ніхто не в силі їм скинути. Треба й згадати, що жалоби в Варшаві стали всі по стороні Поляків. Вони теж наловили на себе жалобу. Смерть п'яток людей викликала в краю величе-зне врагіння. Комітет вибив багато знімок забитих й розі-

слав їх по цілім краю. При дорогах ставлено хрести з не-
оброблених дерев, в тернзною короною. Числом 25 - 27.
По містах провінційальних завязувалися інстинктивно ко-
мітети, які збирали склади на народні цілі і увсім слу-
жали столицю. Гряд, переляканим, пішов на уступки.

На горизонті варшавських подій вишюв тепер гр. Ве-
льопольський, чоловік амбітний, гордий і всіми нелюблений,
яким стався не манієстаціям, але дорогою співжиття
здобути полякам деякі пільги у московського царя. Вельо-
польський хотів дістати для Польщі автономію, яку вона
мала перед 1830 р. Гряд, наляканий варшавськими подіями,
запровадив кілька реформ за порадок вельопольського. По
містах і губерніях у Конгресівці мали бути запроваджені
самоурядуючі установи, до урядів впроваджені польську
мову, а навіть відновлено університет під назвою "Голо-
вна школа". Вельопольського іменовано начальником "ци-
вільного уряду" і куратором освіти. Партія "білих" при-
йняла реформи ці неприємно. Вельопольський кілька раз
в намагався втягнути "білих" до своїх, а коли це йому
не вдалось, тоді завадав від намістника розв'язати "Ріль-
нич-Товариство", що фактично було політичною організа-
цією "білих". Розв'язання "Рільні-Т-га" пхнуло "білих" на
сторону "червоних", а Вельопольський полишився самотнім
зі своїми плянами, які він енергійно почав впроваджувати
в життя. Комітет "червоних" організував величезну мані-
єстацію з приводу розв'язання "Рільні-Т-га", а гр. Самонський
піднісся до висоти національного героя. Манієстація
набрала величезних розмірів. Намісник видав вранці забо-
рону на згромадження і походи. Помимо цього манієста-
ції відбувалися далі, а Віленко виступило чинно в обо-
роні порядку і стріляло в товпу з гармат. По стороні ма-
нієстантів було поверх двіста осіб забитих. Це припинило
до трьох манієстацію.

Крім вище згаданих манієстацій буди в моді ще
малі, як биття либ у помешканнях нелюблених людей і "ко-
тячі музики". Ішло до цього, що був спеціаліст капельмай-
стер тих котячих музик, який за висиття либ з музикою
брав 10 руб., а за самі либи 10 руб. Треба замітити, що
поляки всякого рода манієстації любили з релігійними
почуваннями. Всі манієстації мали свій початок у косте-
лах. Багато духовенства до скрамо "червоних" і вони все
вміли получить утисок націоналізм з релігійним.

23. травня 1861.р. помер нагло кн. Горчаков, яким так не
здарно поводився під час усіх вище згаданих розрухів. На
його місце прийшов тимчасово ген. Сухозанет. Це був тип
старого російського генерала, який крім військової справи
не мав поняття про польські справи, в яких тоді Москалі
взагалі не визнавалися. Він мав тимчасом заступати на місці
німієцького, яким мав бути граф Лямберт. Сухозанет поводився до-
сить пасивно, тому що знав, що за кілька тижнів приїде пра-
вдиний намісник і не хотів ангажуватися. За нього відбу-
лося кілька більших маніфестацій. У той час помер в Парижі
історик Меллеведь, якого знав від дитини мале козацьке
Пляк. По костелах і лідівських синагогах відправлялися
подібні богослуження і урядовано по місті походи зі спі-
вом патріотичних пісень. Малі хлопці продавали по місті
картки з портретом Меллеведя або з поломаним хрестом. Поль-
ської портовано їх являло, а не вільно продавано російським офіцерам.
Словом революція поступала вперед по обдуманому пляні.
Для І. Ланни помер у Парижі другий свідок і учасник ре-
волюції 1830.р та найбільший державний мушкетерів-
ський - напoleonівської епохи, кн. А. Дарториський. Його пла-
чуща смерть вразила сильно поляків. Коли відправлялося помина-
льно богослуження, старий архієпископ Сіянковський звору-
шений розплакався і відрухово затагнув "Боже цюс Поль!".
Нарід по богослуженні випряг коні з його карети і на ру-
ках заніс його до палати. Така маніфестація випровадила з
рівноваги і пасивного Сухозанета. Він приказав переводити
на вулицях масові арешти, але арештованих випускали по
кількох днів. Подібні богослуження відбувалися по провін-
ції. Червоні приступили систематично до організації. Трі-
шки і десятки зростали в геометричній прогресії. 12. серпня
знову прийшла нагода урядити маніфестацію, а саме приходи-
ла річниця городельської унії. Червоні постановили зро-
бити маніфестацію на пограниччю Литви і Польщі. Маніфеста-
ція випала дісно імпозантно. З цілого краю були делегати,
а фотографії з неї розійшлися по цілому краю. Сухозанет див-
ився на це крізь пальці. Він чекав хвили, коли приїде намі-
сник Лямберт. Лямберт прийшов негайно і хотючи зєднати со-
бі населення, почав впроваджувати реформи в Литві. Він роз-
писав зараз вибори до міських рад і повітових. Червоні
старалися перешкодити виборам і робили дальше маніфеста-
ції. Тоді ввійшло в моду правити богослуження за "долю від-
чини". Урядували ті богослуження різні організації скоом-

новани. під натиском хвилі, яких число доходило до 50. розуміється, оскільки було манієстаці, і походів. У то- часі помер і Ялковський. Варшава справила йому вели- чавий похорон. Ціле місто брало участь. Напохороні несли студенти прапори з польськими орлами та гербами Польщі та Литви. Усників похорону числять на 130 тисяч. Намісник побачив, що реформи не успокоїть Варшави. оголосив 18. жовтня 1881. р. стан воєнний у Варшаві. "Червоні" це зва- лали на це. За кілька днів урядив помінальне богослужен- ня за Костюшка. Ген. губ. Герстенцвальт приказав заарештува- ти всіх мушкетерів, як будуть виходити з костелів. Вісьмо пі- шло під костели та чекало три дні, бо нікто з них не виходив. Намісник зарядив, зоби вісьмо увійшло до середини та силою заарештувало мушкетерів. Так і сталося. Тоді заарештова- но до 4 тисячі мушкетерів. Цей випадок сильно обурив ціле місто. Здавалося, що повстання вибухне коної хвилі, але так не сталося, бо ці провідники повстання були на цитаделі. Все це мало це вплив у Варшаві, зібралось у консисторії на на- раду. Урядово залечатати костели та зайнятися арештова- ннями. Намісник перелякався тим і покликав за аз до себе адміністратора Варшавської дієцезії та мав з ним острю к- те зналку. Адміністратор заявив, що розпоряд еня про зам- кнення костелів ще не виконане. Може бути знесене, якщо Намісник увільнить усіх арештованих та дасть залорудку, що це більше щось такого не повториться. Намісник не гачно да- дав приказ президентові слідчої комісії, пол. Левшиневі, що- бий неі зараз поїхав до цитаделі, рзглянув справу та менше чин их випустив. Левтин, тип доорудного. Оскалд, маючи таке ушва нення Намісника. апетит не троші, за кілька годин випустив майже всіх арештованих на волю. Пі. випущеними знаходився майже цілий центральний комітет. Коли про це повідався ген. губернатор, прибіг до нас. Намісника. Мі- ними вивзалася остра с, перечка, яка скінчилася американсь- ським поєдинком. Герстенцвальт витягнув чорну галку, і за- стрілювся. Така перішучість і хитання влади додавали тіль- ки відваги "червоним". Вони вимогли на консисторії, що се- замкнув костели. Намісник, роздратований останніми подіями, взявся до репресії. наказав арештувати за найменше підозріння а на всіх кшців, що замкнули склепи в день богослуження за Костюшка, наложив по сто рублів кари. Небаром Лямберт за-

неду ав і виїхав лічитися, а намісником іменовано ген. Лі-
дерса, який більше інтересувався гарними варшавянками як
політичними справами. Годіто засудено генерального адміні-
стратора на рік твердині за це, що казав замкнути косте-
ли. У Петербурзі знайдено тимчасом на архієпископа свя-
селінського, який відомкнув костели, просив нарід закову-
ватися спокійно і не співати по костелах патріотичних пі-
сень. Цими зарядженнями викликав він у Варшаві велике не-
вдоволення. Лише духовенство стало по стороні "червоних".
Архієпископ побачив себе у тому місті чужим і в тому ча-
сі, де нарід готувався до повстання і де намножилося ба-
гато партій та організацій, які призлися між собою але які
стреміли до одної цілі, почувся далеким від тих людей.
Всі кинулися організувати ремісників і робітників. Сю
організаційну роботу виконували головні студенти. Треба
однак зазначити, що й в тих організаціях були і старші
люде, які мали сім'ї і діти. Це є доказом, що горячка повст-
повстання обхопила у Варшаві всіх звербованих людей за-
присягувано але поліція хоч попадала на сліди, не могла
добратися до ядра організації. З червня 1862 р. всі органі-
зації вибрали комітет, який складався з п'яток членів. Ор-
ганізація на сіть обняла і війсьکو. Влада впала на сліди.
Засуджено на смерть кількох офіцерів Поляків. На другий д-
день по їхній розстрілі виконано атентат на мусника Лін-
дерса. Коли він проходив увечері в білий день у саській го-
роді, якийсь осібник стрілив до нього зі заду. Пуля пере-
била шийно і вишла устами. Винувника не зловлено, бо він по-
стрілі преспокіно сховав револьвер до кишені, увішов до
каварни в городі і другими дверима вишов на вулицю. Ця
жорстоковність урштувала його. Москву непокоїли дуже кі-
лькалітні розрути в Польщі, тому прийняв проєкт Вельо-
польського. Намісником іменував свого брата, а цивільний
уряд віддав Вельопольському. Це була вже автономія. Частин-
на "білих" вплинула цими здобутками Вельопольського, але
"червоні" перестрашені, що їхні впливи упадуть, постаралися
попсувати роботу Вельопольському. Вони виконали на вел. кн.
атентат зараз на другий день по його приїзді до Варшави,
когда він виходив з театру. Однак цей атентат викликав між
населенням огірчення. Всі співчували з вел. князем, а органі-
затор атентату мілевський утік за границю. Вельопольський
зі залом взявся впровадувати в життя надані реформи.
Центральний комітет боячися, щоб уряд не зєднав собі сим-

патії населення, постановив вижити з дотеперішнього незде-
низованого становища, статися правдивою владою. Він при-
поручив Гіллерові, досвідченому революціонеру "Сибірій-
цеві" надати йому і його організації чітко визначити
цілі. Гіллер опір організації на десятках і сотках ділька
соток утворює округ. Сама Варшава ділилася на 13 округів,
вісім або чотири округи утворювали відділ. Сих відділів у Варшаві
було чотири. На чолі всіх відділів стояв начальник міста.
Окрім сих відділовиків стояв начальник поліції, який підля-
гав приказам начальника міста. Окрім того кожен старшина
в районі сотника в місті мав заступника і кілька агентів т.зв.
гальсменів. Начальник міста був стало членом центрального
комітету, який стояв на чолі цілої організації. Ділився
він на п'ять департаментів: 1/ міста Варшави, 2/ провінції,
3/ заграничних справ, 4/ скаргу, 5/ поліції. Крім цього був
і ще 3-тій департамент воєнний, який одначе аж до вибуху
повстання працював у відосібленні. Здається, нема в історії
другого такого революційного уряду, який працювавби так
справно і мавби такий авторитет як центральний комітет.
Цілий край поділено на 3 воєводства, воєводства на повіти
а ці на округи. З округів мали творитися десятки і сотки
начальників воєводств існував центральний комітет, а по-
вітових воєвод на чолі литви і українці стояли провінці-
ональні комітети, зложені теж з п'ятьох членів. При кожному
з цих комітетів був агент з центрального комітету. Як бачи-
мо організація була поставлена у величезному масштабі.
На тім "білим" не була протівна повстанні, тільки во-

на хотіла взяти її в свої руки. З тієї діли старалися
"білі" порозумітися з визначними емігрантами та при їхній
помочі від попереднього повстання. "Червоні" налякалися цьо-
го тому виконати на Зельопольського два атентати. Ці два
атентати, з яких Зельопольський вийшов ціло, "червоні" взя-
ли верк над "білими". Зсі бачили, що "червоний" не мо на за-
доволити дрібними реформами. Ці люди конче хотіли мати вла-
сну вільну державу. Зельопольський побачив, що його реформи
не знаходять піддержки у громадянстві і зачав тратити віру
у своє посланництво. Він розумів, що на більше революційні
елементи кинуться серед молоді і тому старався відкрити про-
віднікі організації. Оце ці діли спровадивено навіть двох
агентів з Англії, які мали зорганізувати поліцію у Варшаві,

яка в даній хвилі не представляла ніякої вартости. За їхніми вказівками вдалося викрити кількох конспіраторів між військовими. Також заарештовано кільканацять людей. "Червоні" у відповідь заштелетували начальника та ної поліції Гелькнера. Вельопольський зрозумів, що мусить тепер розтяти болячку, тому порадив намісникові зарядити бранку на виїмкових правах.

Центральний Комітет не допустив до бранки, але нагнав повстання на 26-27. січня 1863. р.

Всі кинулися горячково до праці. Начальники повітів зрозв'язали мали придбати зброю для відділів. Лусарі і козали вирабляли списи та коси. Пальну зброю спроваджували з Бельгії. За цілий час повстання куплено там 75 тисяч рісів. З тих дісталася в руки повстанців несповна 15 тисяч. Інші переймали влади пруські, австрійські та російські. Центральний Комітет оподаткував населення. Гроші впливали до каси й Центральний Комітет не відчував браку грошей. Кажуть, що з ординації Замошських стягнуто 100000 злотих від повстанців на перший раз у цілій Польщі обчислюється на 20000. Іхне узброєння було лихе. Багато відділів не мали навіть кіс, а далекою пальної зброї майже не було. Трохи пізніше деякі відділи були зорганізовані, узброєні і вбрані дуже добре, так що представляли дуже гарний матеріал бойовий. Ібою цілого повстання було се, що воно мало величезну територію та не можна було використати його під зглядом тактичним. Через цю розсіяність сил навіть дуже гарні відділи мусіли ліквідуватися і не могли досягнути більших успіхів. Провідники деяких відділів були просто геніяльні. Згодом по перших битвах повстанців московськими військами можна було пізнати, що без зграничної інтервенції повстання не вдереться. Воно тривало так довго, се можна завдячувати безпорадності московських військових кругів, очамдушнім хоробрості деяких відділів і центральному Комітетові. Відділи партизанів завдяки польським дворам могли гасувати по околиці, повстанці непокоїли тільки московські війська, а битву не могли приймати, бо не могли виступати проти регулярних московських військ. Інакше однак і повстанці зводили більшу битву з успіхом. В одній битві під проводом Ірука побили більші московські війська, здобули гармати та забрали казену на суму 200000 руб. Се була великанська сума грошей, але

побіда та здобуті гармати представляли ще більший моральний капітал. Греші з податку вливалися правильно. В ліній було 8 мільйонів у касі. Крім цього амбітний революціонер Вашковський, який хотів звернути на себе увагу та мріяв про диктатуру, викрав з Варшавської губер. каси величезну суму грошей, а саме 3 мільйони руб. Треба згадати, що сей Вашковський був останньою жертвою повстання, до смерті Травгута, коли повстання в краю було вже зліквідоване, він одини-кий залишився у Варшаві та, будучи начальником міста, даль-ше продовжував працю Центр. Ком. Розуміється, що його робота це були останні блиски порасяючого вогню... його врешті від-крито та повішено на збоках цитаделі. У Центр. Комітеті змі-нювалися доде п'ять разів. Розуміється, що такі тертя дуже зашкодили повстанню. Однак по мимо незгоди повстання не тільки не упадало, але набрало ще більшого розмаху, коли про-від у Центр. Ком. об'їзжав Травгут, чоловік мовчазний, спокійний і замкнений в собі. На його лиці ніколи не видно було зво-рушення. Побожний був аж до санатизму. В армії московській дослужився ступня підполковника. Брав участь у повстанні на Литві, а в його відділі панувала залізна дисципліна. Не знав спротиву підлеглих. Сповідать, що одного офіцера застрілив за непослух власноручно. Такий санатик, застрілили у політич-но-містичних міркуваннях, був найкращий, щоб стати на чолі вже пригасаючого повстання. І дійсно цей невидний чоловік виявив величезну силу духа. Треба було надлюдських сил, щоб підтримати упадаючий апарат народного повстання, збудувати та підтримувати народній запал. І ось тут показав Травгут, скільки міститься в його мовчазній постаті скритого вогню, запалу та енергії. Він міг втекти з Варшави, але не хотів. По-становив витривати до кінця і запечатати собою невдалий зрив народу.

Тяжка це була праця, бо уряд вспів вже опам'ятатися та почав, не перебіраючи в засобах, ліквідувати повстання. І дій-сно москалі показалися під тим оглядом майстрами. Губернатор Титви Муравйов виявив при цім так багато звірських інстин-ктів, що самі умірковані Москалі назвали його "вішателем". Напочаток засудив кількох священиків на смерть за це, що з амбон прочитали відозву Центр. Ком. Всіх непевних карав смер-тю, а підозрілих засилав на Сибір. Казав палити цілі села, а мешканців засилав у прикаспійські степи. Доми, з яких падали до вієська стріли, казав палити та бурити до основ. Коли з

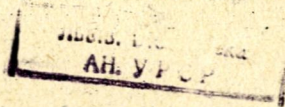
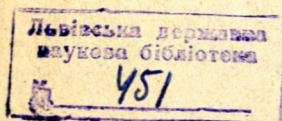
лісів падали стріли до вікон залізниць, казав вирубати
здоль дороги ліси на віддаль стрілу. Завдяки таким методам
повстання на Литві упало скоро й невідклично. У конгресівні
вці після вибуху повстання відкликано вел. князя, а київським
намісником іменовано ген. Берга. Цей Німець теж показався
добрим адміністратором. Передовсім зорганізував він у Вар-
шаві таїну поліцію, яка до цієї пори була нездарна. Він втя-
гнув до неї найздібніших офіцерів, помімо цього, що це стан-
овище противилося гоноровому кодексові московських стар-
шин. Провід на цю поліцією обняв полк. Трепов. Зачалися а-
решти, а слід за тим карі смерті та висилки на Сибір. Цент.
Ком. боронився. Забито Трепова, а атентат на Берга не вдав-
ся. Знатніші революціонери почали втікати за кордон. Також
на провінції переважаючи московські війська почали си-
стематично ліквідувати повстанчі відділи. У такий то час,
коли вже все валилося, обняв Травгут провід Центр. Ком. Він
висав іще огненні відозви, видав проєкт організації військ
на корпуси й дивізії, але це був уже останній відділ
Центр. Ком. Поліція викрила його. Травгут не здивувався, коли
поліція прийшла по нього. Він знав, що його обов'язком є за-
печатати своєю кров'ю існування Центр. Ком., який був на ви-
про владу польського народу через 18 місяців. Крови остан-
нього диктатора домагалася історія й домагалася молоде
покоління, яке народилося серед тих кривавих днів. І ді-
сно диктатор польського народу разом з іншими членами
Центр. Ком. гордо і відважно замкнули чи не найкращий мо-
мент у польській історії. Їх повішено на збоках цитаделі
8 серпня 1864 р.

Це повстання 63-го року мало величезний вплив на
повстання сьгоднішньої польської держави. Воно полишило
глибоку прірву між Польщею а Московщиною, якої ніколи вже
не могли усунути люде зі світосглядом Вельопольського, а
як все пригадувала Полякам їхню власну державу. В огнях
63-го року народилися люде, що пізніше провадили підпольну
роботу в ЦСР, і які з молодшими орнодумцями збудували дер-
жаву. Цим людам у колісці присвідчувала луна пожарів, їхнім
формом була ненависть до ворога, якою були переповнені гру-
ди польських матерей. Ці люде народжені серед підпалів, роз-
стрілів і нападів диверсійних відділів, не могли бути нічим
іншим тільки тим, чим були в довоєнних часах - націоналі-
стами фанатиками, бо зарал 63-го року гнав їх до діл, зневага

жорстока розсаджувала їхню груди жадобою пімсти та родила бажання, щоби знову над Вислою лопотав срібний орел. Польське повстання має для нас багато прикладів. Передовсім провідники повстання були майстрами в урядженні маніфестацій. Вони розуміли їхню силу й агітаційно-виховуюче значіння. І хоч ті маніфестації коштували їх сотки трупів, вони все використовували кожду нагоду, щоби побільшити ненависть до Москалів, бо знали тільки на крові може вирости незалежна Польща. Вони дуже добре розуміли засаду, що в краю, де політична діяльність є заборонена й неможлива, там треба конечно замінювати кожду справу на політичну. Одну слабу сторону мало повстання. Воно не зуміло охопити польського села, яке ставилося до нього ворожо. Мусимо отже пам'ятати, що тільки тоді може удалися повстання, якщо воно обійме всі життєздатні верстви народу. Нашим найбільшим завданням пів теперішню хвилю є освідомовити селянські маси, призвичаювати їх до жертв, пригадувати їм, що воля це химерна дитина, яка любить купатися в морі крові. Ми націоналісти не сміємо забувати, що, якщо хрчемо збудувати українську державу, то мусимо взятися до праці починаючи від себе самих. Ато хоче пірвати за собою нарід до революції, мусить бути сам у найвищій лірі революціонером, мусить чином потверджувати свої ідеї. Бо серед нашого громадянства багато ще Вельопольських, багатьох рабів, що лякаються жертви, багато сліпців, які не добачають, що в боротьбі за життя рішає жорстока сила, а не гуманні фрази, за якими криється безсилля. Багато в нас таких, що дивляться собі під ноги, що бачать дрібні тільки буденні справи, а незначну культурницьку працю уважають за вершок патріотизму, за сповнення обов'язків супроти нації. Ми визнаєвці українського націоналізму маємо вищу мету, ми стремимо до власної держави. На прикладі польських повстанців ми бачили, що люде, які хотіли волі для свого народу, не перебирали в засобах до її осягнення. Чому жби нам не йти шляхами вказаними історією. Треба крові, даймо море крові, треба террору, даведім лекольніи, треба пожертвувати матеріальні добра, не лишім собі нічого. Маючи на меті вільну українську державу йдім до неї всіми засобами й всіми шляхами. Не стидаймося мордів, грабіжі й підпалів. У боротьбі нема етики. Етика є війні це останки рабства накиненого переможцями побідженим. Не дбаймо про добре ім'я та опінію в світі, бо хоч як не булиб ми ідейними в

своїй боротьбі, нас усе будуть називати бандитами. Кожний, шлях, що веде до нашої найвищої мети, без огляду на те, чи називається він у других героїзмом чи підлотою є нашим шляхом.

К і н е ц ь .

0,42 kon

(1986)

451

РА 451^у

М. Бужак

Гольське повстання

1863 року